

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у багатьох країнах значне поширення, як засіб фізичного виховання, одержав спорт у його різноманітних видах. У тому числі такі процеси спостерігалися в Російській імперії. Насамперед це знайшло свій відбиток у діяльності спортивних товариств. Вже в 60-ті роки ХІХ ст. у Російській імперії з'являються іноземні спортивно-гімнастичні товариства – німецькі, англійські, американські, французькі й інші. Відділення цих товариств були й в Україні. Так, наприклад, відділення німецького товариства «Пальма» було в Одесі. Вони чимало сприяли популяризації різноманітних видів спорту. Виникають і вітчизняні товариства. Порівняно високий відсоток міського населення в Україні, а також наявність університетів і інших навчальних закладів створювали сприятливі у цьому відношенні умови. У 60-70-ті роки ХІХ створюються ковзанярські, тенісні, футбольні гуртки і клуби. І тут справа не тільки в тому, що керівники цих організацій, які заохочувалися урядом, вважали своїм головним завданням відвернути увагу молоді від політичного життя країни, переключивши всі інтереси учнів на гімнастику і спорт, як це писали раніше. Не варто ігнорувати й активну позицію передової громадськості в цьому питанні, зростання міжнародного спортивного руху і його вплив. У 80-ті роки ХІХ ст., і особливо в 90-ті роки виникають велосипедні товариства (у Києві, Харкові, Одесі, Севастополі, Єлисаветграді, Сімферополі), проводиться велогонки, у тому числі на дальність. Так, Малькевич (м. Київ) по маршруту Київ – Північна Африка проїхав 17000 км.

Особливо інтенсивно спортивні товариства розгорнули свою діяльність після 1907 р. Футбол-ліга була створена в Одесі, Харкові, Києві, потім виникає Всеросійська футбольна спілка. Розвивається авіаспорт (достатньо пригадати польоти в Одесі, Харкові й інших містах України Сфимова, Уточкіна, Нестерова).

Вже в 80-ті роки ХІХ в. вітчизняні спортсмени починають виходити на міжнародну арену. У 1911 р. у Росії був утворений Олімпійський комітет, а в 1913 р. він провів першу Всеросійську олімпіаду в Києві. З цієї метою був створений місцевий олімпійський комітет із 14 осіб – представників спортивних товариств. Очолив його лікар А.К. Анохін. Слід зазначити, що в змаганнях з легкої атлетики і фехтування тут уперше виступали жінки (на міжнародних олімпійських іграх це відбулося в 1928 р.).

З початку ХХ ст. дозволене створення спортивних товариств при навчальних закладах. А після 1905 р. створення серед студентів спортивних гуртків навіть заохочувалося. До початку першої світової війни в Росії нараховувалося 40 таких зареєстрованих гуртків, у тому числі й в Україні. Тільки в Києві перед війною було зареєстровано 4 студентських спортивних гуртка.

Багато студентських і гімнастичних організацій України були пов'язані з загальноросійськими гімнастичними товариствами «Богатир», «Сокіл», «Маяк». Особливо швидко (після 1907 р.) розповсюджувалися сокольські організації. У 1909 р. був затверджений проєкт статуту Всеросійської спілки російського сокілства (у 1910 р. статут затверджений міністерством внутрішніх справ), а в 1911 р. створений перший загальний з'їзд Спілки. До 1914 р. Спілка нараховувала 42 товариства, що прийняли статут і нараховують

4 тис. чоловіків, 600 жінок і 1060 підлітків і дітей. Крім того, у Спілку входили 26 товариств, що не встигли прийняти статут. Сокольські організації мали свої журнали. В Україні сокілство мало давні традиції, у тому числі в рамках навчальних закладів. Найбільше відомою сокольською організацією учнівських на початку ХХ ст. став сокольський гурток у Ялтинській гімназії (його попечителем виступив директор гімназії Готліб, а чисельність досягала 70-80 осіб). У цей же час серед сокольських організацій дорослих користувалося широкою популярністю товариство «Російський сокіл», створене на основі «Київського атлетичного і гімнастичного товариства».

На початку ХХ ст. в учнівському середовищі починає поширюватися бойскаутизм. Загони товариства «Російський скаут» були в Одесі, Києві й інших містах. Відзначимо, що в 1915 р. у Києві був організований перший жіночий загін. Але все ж бойскаутизм не мав успіху. Достатньо сказати, що шанувальнику англійської системи доктору Анохіну вдалося об'єднати в Києві не більше 100 осіб.

У радянській літературі тривалий час було прийнято писати про те, що «буржуазія і царат прагнули підпорядкувати спортивно-гімнастичний рух своїм політичним цілям, зробити його одним із засобів ідеологічного впливу і відволікання зростаючих від участі в політичній боротьбі. У тому числі це стосувалося і державної підтримки гуртків і клубів працюючих і студентської молоді. І одночасно мова йшла про «велике значення розповсюдження марксистсько-ленінського вчення про виховання», про те, що «у сфері розвитку науки про фізичне виховання Росія була однією з найпереводіших країн світу».

Така позиція, на наш погляд, виглядає декілька однобокою і суперечливою. І пов'язано це з тим, що автори подібних тверджень недостатньо враховували закономірності, іманентно властиві сфері освіти взагалі і фізичного виховання зокрема.

Спортивно-гімнастичні товариства вели агітаційну й організаторську роботу, у країні виходили перекладні роботи, присвячені фізкультурі, у журналах давалися бібліографічні огляди тих книг з фізичного виховання, що видавалися в Росії, у газетах публікувалася інформація про спортивні змагання і діяльність спортивних товариств. Проте спортивно-гімнастичний рух продовжував залишатися карликовим. Відповідно до доповідної записки генерала Восійкова, поданої в 1913 р. Миколі II, у царській Росії нараховувалося усього 506 спортивно-гімнастичних товариств, причому чисельний склад товариств був дуже незначний, у середньому 30-40 чоловік (тобто усього біля 15-20 тисяч фізкультурників-спортсменів). Тодішнє «товариство»

за чисельністю підходить скоріше до сучасного поняття «гуртка» або навіть «секції». Ця цифра говорить сама за себе, якщо порівняти її з кількісними показниками західно-європейських товариств. У Чехії нараховувалося 1167 спортивно-гімнастичних товариств, у Німеччині в 1913 р. було 10951 гімнастичне товариство (більш 1 млн. фізкультурників), у Франції в 1911 р. було 1628 тільки гімнастичних товариств (400 тис. фізкультурників).

Аналізуючи правовий аспект розвитку фізкультури і спорту, важливо проаналізувати статутну і звітну документацію спортивно-гімнастичних товариств, що чимало дає нам для розуміння процесу розвитку фізкультурного руху.

У цілому потрібно сказати, що такі товариства були побудовані на демократичних основах. Не дивно, що в радянській літературі їх іменували не інакше як «буржуазними», або вказували, що «паризм і буржуазія використовували цей рух у своїх класових інтересах, що йшли врозріз з інтересами народних мас». У абсолютистській державі, що зберегла чимало феодальних пережитків (серед яких була, зокрема, становість) такі товариства завжди були під підозрою. Майже повсюдним явищем у статутах спортивних товариств (навіть «елітарних») був пункт про загальностановість цих організацій. У зв'язку з цим організація спортивно-гімнастичних товариств зустрічала на своєму шляху чимало бюрократичних перепон (на це було потрібно дозвіл поліцейстера). Проте спортивний рух утримати було неможливо. Зв'язок вимушений був піти на поступки, хоча багато перепон усе ж залишилося. Закон від 4 березня 1906 р. про відкриття культосвітніх товариств і «роз'яснення» до нього давали поліції великий простір для довільних тлумачень і тяганини при тлумаченні статутів (у ряді випадків поліція брала на себе упорядкування правил для членів спортивних товариств, зокрема, для правил велосипедистів. У 1915 р. усі спортивно-гімнастичні організації «уніфікуються», тобто одержують єдиний статут, затверджений у тому числі Міністерством внутрішніх справ. Проте і це не послабило поліцейської тяганини. У виданнях радянського періоду відзначалося, що залучення в буржуазні товариства трудящих мало на меті відвернути маси від революційної класової боротьби.

Звичайно, фізкультурний рух – масовий за своєю природою – не міг не привернути увагу правлячих кіл як засіб досягнення певних політичних цілей. Про це свідчить і створення в 1913 р. «Канцелярії Главнаблюдающего за физическим развитием народонаселения Российской империи», на чолі з генералом особистого почту Миколи II, командармом Зимового палацу Восейковим (у 1914 р. при Головноспостерігаючому була створена рада з представників окремих відомств і спортивно-гімнастичних товариств). Проте навряд чи можливо буде заперечити тягу широких верств міського населення до фізкультурного руху. Ця ж тенденція виявилася в європейських країнах, вона ж спостерігалася й у Російській імперії. Звісно ж і тут були елітарні, аристократичні спортивні клуби, але усе ж здебільшого соціальний склад спортивно-гімнастичних товариств був дуже строкатий. Це було характерним явищем як у центрі, так і в провінції. У архіві Харківській області зберігся рукописний статут Валківського гімнастичного товариства «Сокол»

(1908 р.), що багато в чому характеризує і його можливості і склад членів. Метою товариства визначене сприяння фізичному і моральному розвитку не тільки своїх членів, але і відвідувачів змагань та інших заходів (пункт 2). Відзначимо, що діти до 15 років, що бажали бути відвідувачами гімнастичних управ. повинні були надати від батьків письмовий дозвіл (пункт 21). Членами товариства не могли бути: неповнолітні, юнкера і нижні чини, які перебували на дійсній службі, особи, що обмежені у правах судом, а також перебувають під слідством (пункт 22).

Склад членів товариства визначався також їхніми матеріальними можливостями: вступний внесок дорівнювався 1 рублю, а членський внесок складав 5 рублів, що вносилися або одноразово, або по півріччях (пункт 19). Перед першою світовою війною сума в 5 рублів складала третю частину середньомісячної зарплати робітника. Тут же зазначимо, що в Одеському товаристві велосипедистів-аматорів на початку 90-х рр. XIX в. вступний внесок складав 5 рублів, а членський – 10 рублів у рік. Вступний внесок у Київському яхт-клубі був ще більше – 25 рублів у рік. Губернатор не тільки міг закрити товариство на підставі відомостей про безладдя або порушення статуту, що доходили до нього (пункт 73), але навіть затверджував зразки святкового одягу членів товариства і значок товариства (пункт 65). Статуту спортивно-гімнастичних товариств на місцях після зазначених змін початку XX сторіччя затверджувалися в «губернском по делам общества присутствий». До цього на статутах стояла віза міністра внутрішніх справ. Проте губернатор і інші чиновники не тільки були стримуючою силою. Відомо, наприклад, що Харківський губернатор Г.А. Тобізен був почесним попечителем Харківського гімнастичного товариства. Градоначальник Одеси П.А. Зелений опікувався Одеським товариством велосипедистів. Втім, не стільки місцева влада сприяла спортивно-гімнастичним товариствам, скільки організатори і керівники останніх прагнули заручитися підтримкою місцевої влади, запрошуючи їх як «почесних членів» і «попечителів». Подібної честі удостоювалися і меценати-підприємці, що надавали товариству матеріальну підтримку (так, почесним членом уже згаданого Харківського гімнастичного товариства був І.Х. Гельферих – відомий у місті промисловець). Проте, як видно зі звітів товариств, безпосередніми організаторами справи, натхненниками багатьох заходів виступали, насамперед, представники інтелігенції. Головою Харківського товариства велосипедистів-аматорів був професор Н.Д. Пильчиков, віце-головою – А.Г. Подрез. У число дійсних членів входили такі відомі в місті особи як А.Н. Бекетов і А.М. Зильберберг. Думка про заснування подібного товариства в Одесі також виникла в середовищі групи професорів Новоросійського університету (безпосереднім ініціатором виступив відомий славіст і не менш відомий спортсмен професор В.И. Шерць). Звіти товариств являли собою не просто перелік заходів, що були пророблені за той або інший період. Тут дається звіт про фінансову діяльність (ревізійної комісії) і стан інвентаря, розповідається про хід загальних зборів, друкується список дійсних членів, постанови міської і губернської адміністрації, що мають відношення до діяльності товариства. Щодо заходів, проведених товариствами, потрібно сказати, що це були не тільки

спортивні змагання, але і «суспільні велосипедні поїздки», «сімейні вечори» із концертами і танцями, катання на кониках і так далі. Звичайно, до такої інформації варто ставитися критично. У певному змісті «звіти» являли собою агітаційні видання. Варто врахувати, що ситуація відрізнялася від міста до міста. Спогади сучасників дозволяють дещо відкоригувати картину. Так, шахіст М.С. Евенсон про київський велосипедний клуб писав так: «Игра (шахматная) происходила в велосипедном клубе, – не имевшем, впрочем, никакого отношения к велосипедному – тогда еще зарождавшемуся – спорту, ни к шахматам. Для игры был отведен обширный зал; в нем было довольно удобно, если не считать шума из соседних комнат, где велась азартная карточная игра, – главный источник доходов клуба и цель его существования».

Звичайно, правові норми, зафіксовані в статутах спортивних організацій, часто мали характер традицій (особливо це очевидно на прикладі довідкової і записної книжки «Російського скаута», де наведені основні «заповіді» бойскаутства). Але на рівні державної влади, як ми вже бачили, відступ від статуту у своїй діяльності був здатним викликати закриття організації. Так чи інакше, але вже в дореволюційний період оформилася правова основа функціонування спортивно-гімнастичних товариств.

Список літератури: 1. ГАХО. – Ф. 512. – Оп. 1. Д. 1. 2. История физической культуры и спорта: Учебное пособие. М., 1983. 3. История физической культуры и спорта: Учебное пособие. М., 1983. 4. Лагранж Ф. Гигиена физических упражнений детей и молодых людей: Пер. с фр. М., 1890. 5. Лесгафт П.Ф. Новые труды, появившиеся на русском языке по вопросу о физическом образовании в школах // Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. М., 1988. 6. Местные известия // ХГВ. 1893. 23 мая; 1894. 10 июля, 27 июля, 11 августа, 17 августа, 3 сентября и др. 7. Отчет Киевского яхт-клуба за 1894 г. К., 1895. 8. Отчет о деятельности Харьковского общества велосипедистов-любителей (с 9 апреля 1893 г. по 1 января 1894 г.). Х., 1894. 9. Отчет Одесского общества велосипедистов-любителей за время с 1 сентября 1893 г. по 1 января 1895 г. Одесса, 1895. 10. Отчет Харьковского гимнастического общества от 1 февраля 1900 г. и 1 февраля 1901 г. Седьмой год существования. Х., 1901. 11. Пандер Р. Гигиена физических упражнений: Пер. с нем. Спб., 1913. 12. Приступа С.Н., Пилат В.С. Традиції української фізичної культури. Львів, 1991. Ч. 1. 13. Рыбаков М. В ті далекі роки // Старт. 1981. № 4. 14. Устав Киевского яхт-клуба. К., 1887. § 5. 15. Харьковское гимнастическое общество «Сокол»: Отчет за 1910 год. Х., 1911. 16. ХГВ. 1893. 25 июня. 17. Цуркан Е.В. Физическое воспитание и спорт в Москве во второй половине XIX – нач. XX вв. (исторический очерк): Автореф. дис... канд. пед. наук. М., 1966. Эвенсон М.С. Чигорин на Киевском турнире 1903 г. // Греков Н.И. Великий русский шахматист М.И. Чигорин. М., 1949.

Надійшла до редколегії 20.08.2001